

Õigusnormi struktuur¹

Madis Ernits

Õiguskantsleri asetäitja-nõunik

I. Sissejuhatus

Karistusseadustiku § 113 (Tapmine) kõlab: „Teise inimese tapmise eest – karistatakse kuuekuni viieteistaastase vangistusega.“

Piibli kümnes käsus on aga öeldud: „Sa ei tohi tappa!“²

Kumb neist on rohkem õigusnormi moodi? Mis vahe neil kahel struktuuriliselt on? Nende küsimuste üle on kaua vaieldud. Vastused sõltuvad sellest, milline on õigusnormi struktuur.

Et määratleda õigusnormi struktuur, tuleb kõigepealt vastata küsimusele, mis on norm. Sellele vastamiseks peame endale teadvustama, et normidel on puutumus keelega. Nad sõltuvad keelest ja jagavad seetõttu paljuski ka keeleliste väljendite omaseid hädasid. Keeles on vähemalt nelja loogilist liiki lauseid:

- väitlauseid, nt „Maardu on Tallinnast ida pool.“,
- käsklauseid, nt „Pane uks kinni!“,
- küsilauseid, nt „Mis kell on?“,
- hüüdlauseid, nt „Palju õnne sünnipäevaks!“.

Väitlause võib olla tõene või väär. Käsklauseid, küsilauseid ja hüüdlauseid ei saa olla tõesed ega väärad samas mõttes nagu väitlauseid. Lause „Teise inimese tapmise eest karistatakse kuuekuni viieteistaastase vangistusega“ tõesust või väärust võib küll hinnata, kuid sellisel juhul tõlgendame seda väitlausena. Sellega annaksime sellele lausele hoopis teistsuguse tähenduse, kui seda peab silmas normilooja. Vahet on neil võimalik teha semantilisel ehk tähendustasandil.³

Järgneva kirjutise eesmärk on vahendada tänapäevast käsitlust õigusnormist, mis on seotud käsklause tähenduste ja nende tähenduste loogilise struktuuriga. Võtmeautoriteks, kelle töödele on tuginetud, on **Georg Henrik von Wright** ja **Robert Alexy**.⁴

II. Olulisemad normiteooriad

Termin „norm“ tulenevat ladina sõnast *norma*, mis algselt tähendas nurgikut. Juristid olevat võtnud selle kasutusele ülekantud tähenduses kui *mastaabi*, *reegli* või *eeskirja*.⁵ Mida *norm* tänapäeval tähendab, selle kohta on hulk teooriaid. Allpool esitatakse valik olulisematest määratlustest.

John Austin: „Iga seadus või reegel [...] on käsk. [...] Käsk eristub teistest tahte tähendustest mitte stiili poolest, kuidas tahet on väljendatud, vaid käskija võimu ja eesmärgi poolest, et tahte eiramise korral järgneb häda või valu.“⁶

Felix Somló: „Sõnal *norm* on nimelt sarnaselt tema sünonüümidele *reegel* ja *seadus* üks olemise ja üks peandumise⁷ tähendus. *Norm* esimeses tähenduses on tavaliselt juhtuv, teises juhtuma peanduv.“⁸

Gustav Radbruch: „Norm on mittetegelikkus, mis tahab saada tegelikkuseks.“⁹

Karl Olivecrona: „Õigusreeglid kui sõltumatud imperatiivid [...] Nad toimivad sõltumatult mis tahes isikust, kes käsib.“¹⁰

Hans Kelsen: „*Norm* on akti mõte, millega mingit käitumist kästakse või lubatakse, iseäranis selleks volitatakse.“¹¹

Georg Henrik von Wright: „Iga normi eesmärk on, et midagi peandub olema või tegema või võib või ei tohi olla või teha.“¹²

Robert Alexy: „Norm on niisiis normilause tähendus.“¹³

Ota Weinberger: „Normilause on normi keeleline väljendus, norm normilause tähendus.“¹⁴

Kõigis neis teooriates on midagi õiget. Normil on midagi ühist käsklausega, täpsemalt käsklause aluseks oleva käsuga. Igas normis peitub alati ka midagi käsuga sarnanevat või õigemini deontiline operaator ning see, mis on kästud (propositsioon). Järgnevalt lähtumegi normi semantilisest mõistest: norm on deontilise lause tähendus.

III. Deontika

Deontoloogia ehk deontika¹⁵ mõiste pärineb **Jeremy Benthamilt**,¹⁶ kes on ka tänapäeva mõistes deontika üks sisulisi alusepanijaid. Praeguses tähenduses võttis deontika mõiste kasutusele **Georg Henrik von Wright**.¹⁷ Von Wright räägib deontilistest operaatoritest kui peandumist sisaldavatest operaatoritest,¹⁸ deontilisest loogikast kui normilooigikast¹⁹ ning deontikast kui normiteadusest.²⁰

Normi põhistruktuur koosneb niisiis peandumisest, mis avaldub käsu, keelu või loa vormis, ning sellest, mis on kästud, keelatud või lubatud, ehk normi esemest. Kui neid kahte elementi ja negatsiooni omavahel kombineerida, siis selgub, et deontilised operaatorid on taandatavad ühele (reduktsioonitees).²¹ Seejuures tähistagu negatsiooni negatsioonimärk ehk negaator „¬“.²² Elementaarnormide vahelisi loogilisi suhteid saab kujutada järgmise deontilise ruudu abil.²³

OE	$O \rightarrow E (FE)$
$\neg O \rightarrow E (PE)$	$\neg OE (P \rightarrow E)^{24}$

O (*ought* või *obligatory*) kui pea- või põhioperaator väljendab peandumist, mida ei saa rohkem defineerida.²⁵ *E* (ese) on peandumise ese, mis võib olla nii tegevus kui seisund.²⁶ Selle olemasolu tuleb eeldada, nagu matemaatikas eeldatakse, et kaks paralleelset sirget ei lõiku kunagi. Tegemist on aksioomiga. Ülejäänud nurgad tähistavad keeldu (*FE*), luba (*PE*) ja

negatiivset luba ($P \rightarrow E$). Mõlemad ülejäänud operaatorid on samuti tuletatud inglise keelest: F (*forbidden*) ja P (*permissible*).

OE on käsk: E peandub olema. Sõnaselget käsku sisaldab näiteks riigi eraõiguslikes juriidilistes isikutes osalemise seaduse § 28 lg 2: „Osauhingul, kus riigil on vähemalt otsustusõigus, peab olema nõukogu.“ Kuid kui lähtuda deontilise lause tähendusest, siis saab käsuna ümber sõnastada iga sätet, ka näiteks tsiviilseadustiku üldosa seaduse § 1: „Käesolevas seaduses sätestatakse tsiviilõiguse üldpõhimõtted.“ Mõistuspäraselt tõlgendades võiks selle deontilise lause üks tähendus kõlada umbes nii: „Tsiiviilõigusele peab kohaldama käesolevas seaduses sätestatud üldpõhimõtteid.“²⁷

Kui sõnaselged käsud ei ole õiguskeeles eriti levinud, siis keelud on märksa levinumad. Sõnaselge keeld sisaldub näiteks põhiseaduse § 63 lõikes 1: „Riigikogu liige ei tohi olla üheski muus riigiametis.“ Keeld sisaldub ka näiteks kiirgusseaduse §-s 41: „Alla 18 aasta vanuseid isikuid ei tohi määrata ühelegi kiirgustööle.“

Lubegi esineb sageli. Neistki võib leida sõnaselgeid näiteid ka põhiseaduses endas. Sõnaselge luba sisaldub näiteks põhiseaduse § 98 lõikes 1: „Vabariigi Valitsus võib siduda tema poolt Riigikogule esitatud eelnõu vastuvõtmise usaldusküsimusega.“ Negatiivne luba on näiteks põhiseaduse § 107 lg 2 lauses 1: „Vabariigi President võib jätta Riigikogu poolt vastuvõetud seaduse välja kuulutamata [...]“. See tähendab, et Vabariigi Presidendil on lubatud seadust mitte välja kuulutada.

Deontiline ruut näitab meile, et deontilised operaatorid on interdefineeritavad, st et neid saab negatsiooni abil esitada ühe muu operaatori kaudu ülejäänud kahest ($O - F$ või P kaudu; $F - O$ või P kaudu; $P - O$ või F kaudu).²⁸ Valemitena võib keelu (FE), loa (PE) ja negatiivse loa ($P \rightarrow E$) definitsioonid esitada:²⁹

$$(1) FE \leftrightarrow_{def} O \rightarrow E$$

$$(2) PE \leftrightarrow_{def} \neg O \rightarrow E$$

$$(3) P \rightarrow E \leftrightarrow_{def} \neg OE^{30}$$

IV. Norm ja õigusnorm

Norm on niisiis deontilise lause tähendus. Kuid mis on õigusnorm? Õigusnorm on norm, mis on teataval viisil kvalifitseeritud. Normide spetsiifiline eksistents on nende kehtivus.³¹ Norm eksisteerib normina siis, kui ta kehtib, ega eksisteeri siis, kui ta veel ei kehti, enam ei kehti või kui tema eesmärk ei olegi kehtida, vaid tegemist on puht teoreetilise normiga. Kõigil neil juhtudel on tegemist mittekehtiva normiga.³²

Õigusnorm on õiguslikult kehtiv norm. Õiguslik kehtivus koosneb **Gustav Radbruchilt** pärineva määratluse järgi juriidilisest, sotsioloogilisest ja õigusfilosoofilisest elemendist.³³ Üks norm kehtib õiguslikult, kui see on juriidiliselt korrektselt (st pädevus-, menetlus- ja vormireegleid järgides) kehtestatud, seda valdavalt järgitakse ja selle mittejärgimist sanktsioneeritakse ning see ei ole ilmselgelt ebaõiglane.³⁴ Kehtivus on omaette mahukas teema, mille probleemid ei mahu sinne käsitlemise raamidesse.

Tähistatagu õiguslikku kehtivust kõiksuse kvantoriga (x), mis tähendab, et kõigi jaoks kehtib. Sellest lähtuvalt võiks mõttelist õiguslikku elementaarnormi kujutada järgmiselt:

$$(4) (x)(OE)$$

V. Õigusnormi struktuur

Oleme jõudnud õiguslikult kehtiva mõttelise eseme struktuuri juurde. Seejuures on oluline märkida, et abstraktsus ja konkreetsus ei ole õigusnormi struktuuri elemendid. Üks lause ei saa kunagi olla kas abstraktne või konkreetne, vaid võib olla kas rohkem või vähem abstraktne või konkreetne. Abstraheerimine tähistab vaimuteaduses induktiivset mõtteprotsessi, mille käigus liigutakse detaile kõrvale jättes üksikult üldisemale, nt tooli, lauda ja diivanit nimetatakse kokkuvõtvalt mööbliks. Kui tool on konkreetsem ja mööbel abstraktsem, siis nt elutoamööbel on nende kahe vahepeal. Kuna on olemas ka vahepealsed juhud, siis ei ole selle kriteeriumi alusel võimalik ratsionaalselt liigitada õigusakte,³⁵ tagades seejuures õiguskindlust. Muide, ka **Artur-Tõeleid Kliimann** kirjutab: „Et õigusnorme võib konkretiseerida lõpmatuseni, siis ka abstraktsuse ja konkreetsuse astmeid võib olla lõpmata palju.“³⁶

Järgnevalt on vaatluse all kaks normiloome ja kohaldamise seisukohalt olulisimat õigusnormi struktuuri elementi: normi loogilised komponendid ja normi adressaat. Mõlemad on olulised nii normi mõistmise kui ka normi korrektse sõnastamise seisukohalt.

1. Koosseis ja õigusjärelm

Õigusnorm on tingimuslik ehk hüpoteetiline norm. Sedagi on teiste hulgas kirjeldanud **Georg Henrik von Wright**.³⁷ Tingimuslik norm väljendab seda, et üks käsk, keeld või luba kehtib ainult teatud tingimustel.³⁸ Iga tingimusteta sõnastatud normiteksti võib konverteerida tingimuslikuks normiks.³⁹ Tingimuslikkust tähistatakse konditsionaaliga $\rightarrow$.⁴⁰ Peandumise tingimust nimetatakse normi koosseisuks, deontiline operaator ja normi ese moodustavad õigusjärelmi või õigusliku tagajärje.⁴¹ Kui tähistada normi koosseisu sümboliga K ja õigusjärelmit ehk õiguslikku tagajärge sümboliga T , siis saab tingimusliku struktuuri selle elementaarseimal kujul esitada järgmiselt:

$$(5) K \rightarrow T$$

Kuna see on ilma normatiivse dimensioonita konditsionaal *kui K, siis T*, tuleb sellele lisada peandumine O :

$$(6) K \rightarrow OT$$

Normi koosseis koosneb koosseisu tunnustest, mida võib tähistada $M_1, M_2, \dots, M_n$. Konjunktsiooni $\wedge$ ⁴² abil saab seda formaliseerida järgmiselt:

$$(7) K \leftrightarrow (M_1 \wedge M_2 \wedge \dots \wedge M_n)$$

Tingimusliku normi võib seetõttu esitada ka järgmiselt:

$$(8) (M_1 \wedge M_2 \wedge \dots \wedge M_n) \rightarrow OT^{43}$$

Siinkohal on sobilik esitada üks näide. Näiteks ütleb loomeliitude seaduse § 5 lg 1:

(9) Loomeliidus peab olema vähemalt 50 teovõimelist füüsilist isikut, kes on vähemalt kolm viimast aastat vastaval loomealal loometööga tegelenud ja kelle teosed või esitused on selles ajavahemikus avalikustatud autoriõiguse seaduse §-de 9 ja 10 tähenduses.

Kui on tegemist vähemalt 50 (M_1) teovõimelise (M_2) füüsilise isikuga (M_3), kes on vähemalt kolm viimast aastat vastaval loomealal loometööga tegelenud (M_4) ja kelle teosed või esitused (M_5) on selles ajavahemikus (M_6) avalikustatud autoriõiguse seaduse §-de 9 ja 10 tähenduses (M_7), siis peandub (O) see isikute liit olema loomeliit (T):

$$(10) (M_1 \wedge M_2 \wedge M_3 \wedge M_4 \wedge M_5 \wedge M_6 \wedge M_7) \rightarrow OT$$

2. Normiadressaadid

Normiadressaat laiemas tähenduses on isik, kellele vastav norm on suunatud.⁴⁴ Normiadressaat laiemas tähenduses võib olla kas normiõigustatu või normikohustatu. Normiõigustatu on isik, kellel on normi alusel õigus millelegi. Normikohustatu on isik, kes on normi alusel millekski kohustatud. Normikohustatu on normiadressaat kitsamas tähenduses. Laiemas tähenduses normiadressaadi järgi saab normid jaotada individuaalseteks ja universaalseteks.⁴⁵

a) Individuaalnorm

Norm on individuaalne siis ja ainult siis, kui kõik selle adressaadid on teada. See on siis ja ainult siis nii, kui nad ei saa ajas varieeruda.⁴⁶

Individuaalnorm võib olla eksplitsiitselt või implitsiitselt individuaalne. Norm on eksplitsiitselt individuaalne, kui selle adressaadid on nimeliselt nimetatud või isikukoodiga või muul konkreetsel moel üheselt tähistatud.⁴⁷ Kas tähistus on ühene, sõltub kontekstist. Näiteks on järgnev norm eksplitsiitselt individuaalne norm siis, kui käsk laulda on suunatud konkreetsele Tarmo-nimelisele isikule:

(11) Tarmo peab laulma.

Kui Tarmo peab laulma, siis on kästus, et Tarmo laulab. Kui tähistada Tarmot isikukonstandiga⁴⁸ b , siis saab selle normi formaliseerida:

(12) ObE

Kui ruumis on seevastu mitu Tarmot, siis sellisel juhul on tegu implitsiitselt individuaalse normiga, mis vajab tõlgendamist. Implitsiitselt individuaalse normiga on tegu siis, kui kõik normiadressaadid on normis nimetatud abstraktsete kriteeriumide alusel üheselt määratavad.⁴⁹ Implitsiitselt individuaalne norm tuleneb näiteks järgmisest lausest, mille õpetaja ütleb muusikaõpetuse tunni alguses 5a klassi õpilastele:

(13) Kõik 5a klassi õpilased peavad laulma.

Kuid implitsiitselt individuaalse normi adreassaatide ring võib olla ka palju suurem, näiteks:

(14) Kõik, kes olid 1. jaanuaril 2010 Eesti kodanikud, peavad laulma.

b) **Universaalnorm**

Kõik need normid, mis ei ole individuaalsed, on universaalsed. Universaalnormiga on tegemist siis ja ainult siis, kui norm on suunatud määramata ja ka määramatule adreassaatide ringile.⁵⁰

Norm võib olla eksplitsiitselt või implitsiitselt universaalne. Eksplitsiitselt universaalne on norm siis, kui ta on sõnaselgelt kõigile või igapähele adreasseeritud. Näiteks sätestab põhiseaduse § 19 lg 2 muu hulgas:

(15) Igaüks peab järgima seadust.

Kui tähistada igapäht isikumuutujaga⁵¹ x ja seaduse järgimist E , siis saab seda lauset formaliseerida:

(16) OxE

Implitsiitselt universaalse normiga on tegu siis, kui normilause tõlgendamise järel selgub, et normiadreassaatide ringi ei saa üheselt määrata. Kui konkreetsest kontekstist ei tulene midagi muud, siis on näiteks järgmine norm implitsiitselt universaalne:

(17) Ei tohi valetada.

See norm on suunatud implitsiitselt kõigile isikutele ja käsib neil mitte valetada. Kui tähistada normiadreassaadid isikumuutujaga y , siis saab seda normi käsunormina formaliseerida:

(18) $Oy \rightarrow E$

3. **Universaalse õigusnormi struktuur**

Eelnev ei käsitle kaugeltki kõiki õigusnormi struktuuriga seonduvaid nüansse.⁵² Vaatluse alt jäid hoopis välja näiteks relatsioonilised normid, mis annavad kellelegi subjektiivse õiguse kellegi vastu, või avalik-õiguslikud normid, mis on näiliselt suunatud üksnes riigile ja sarnanevad seetõttu esmapilgul individuaalnormidega. Piiratud on vaid püüdega keskenduda kõige olulisemale. Võttes eelneva kokku, jõuame järgmise universaalse õigusnormi põhistruktuurini:

(19) $(x)(Kx \rightarrow OTx)$ ⁵³

See tähendab: kõigi (x) suhtes kehtib, kui normiadreassaat x täidab normi koosseisu tunnused K , siis tuleb O tema x suhtes kohaldada õiguslikku tagajärge “.

Selle normistruktuuri eelis on, et see võimaldab formaliseerida ka normi kohaldamist ehk seesmist õigustamist, eristades seda tõlgendamisest ehk välimisest õigustamisest.⁵⁴ Normi kohaldamine on subsumptsioon. Sel on süllogismi⁵⁵ struktuur:

- I
- .(1) $(x)(Kx \rightarrow OTx)$
  - .(2) Ka
  - (3) OTa (1),(2)⁵⁶

Selle struktuuri illustreerimiseks olgu esitatud kaks lihtsat näidet. Võtame kõigepealt PS § 63 lg 1: Riigikogu liige ei tohi olla üheski muus riigiametis. Sellest lausest tulenev norm vastab põhistruktuurile ja võimaldab esitada selle:

- I'
- (1) Riigikogu liige ei tohi olla üheski muus riigiametis.
  - (2) Jaan on Riigikogu liige.
  - (3) Jaan ei tohi olla üheski muus riigiametis.

Võttes aluseks loomeliitude seaduse § 5 lõike 1, saab konstrueerida natuke komplekssema näite:

- II
- (1) Loomeliidus peab olema vähemalt 50 teovõimelist füüsilist isikut, kes on vähemalt kolm viimast aastat vastaval loomealal loometööga tegelenud ja kelle teosed või esitused on selles ajavahemikus avalikustatud autoriõiguse seaduse §-de 9 ja 10 tähenduses.
  - (2) Eesti Heliloojate Liidus on 50 teovõimelist füüsilist isikut, kes on vähemalt kolm viimast aastat vastaval loomealal loometööga tegelenud ja kelle teosed või esitused on selles ajavahemikus avalikustatud autoriõiguse seaduse §-de 9 ja 10 tähenduses.
  - (3) Eesti Heliloojate Liit on loomeliit.

Viimase näite saab ka üksikasjalikumalt lahti kirjutada, tähistades normi koosseisu (K) tunnused näiteks nii: Tegemist peab olema vähemalt 50 (M_1) teovõimelise (M_2) füüsilise isikuga (M_3), kes on vähemalt kolm viimast aastat vastaval loomealal loometööga tegelenud (M_4) ja kelle teosed või esitused (M_5) on selles ajavahemikus (M_6) avalikustatud autoriõiguse seaduse §-de 9 ja 10 tähenduses (M_7).

- II'
- (1) $(x)(Kx \rightarrow OTx)$
  - (1)' $(M_1x \wedge M_2x \wedge M_3x \wedge M_4x \wedge M_5x \wedge M_6x \wedge M_7x) \rightarrow Kx$
  - (2) $M_1a \wedge M_2a \wedge M_3a \wedge M_4a \wedge M_5a \wedge M_6a \wedge M_7a$
  - (3) OTa ⁵⁷

VI. Kokkuvõte

Semantiline normi mõiste eeldab **Gottlob Frege**⁵⁸ ja **Karl Popperi**⁵⁹ mõttes nn kolmanda maailma olemasolu. Normid on selle kolmanda maailma, mõttemaailma ehk vaimsete esemete maailma esemed, deontiliste lausete tähendused. Nad eksisteerivad vaid meie peades, nagu näiteks ka Pythagorase poolt avastatud täisnurkse kolmnurga külgede seaduspärasus $c^2 = a^2 + b^2$ või ruutjuur. Kas saab siis üldse struktuurist rääkida? Kuidas saab eri inimeste

mõtetel olla ühine struktuur? Selleks, et me üksteisest aru saaksime, peame siiski eeldama teatud universaalse struktuuri olemasolu. Ja seda eelnev käsitleski.

Kui tulla tagasi alguses esitatud küsimuse juurde – kumb on rohkem õigusnormi moodi, kas karistusseadustiku § 113 (Tapmine) või piibli kümnes käsus sisalduv tapmiskeeld –, siis võib neil leida teatud ühisosa: mõlemad sisaldavad peandumist. Siiski on nad tähendustasandil erinevad. Karistusseadustiku § 113 tähendab, et kõigi suhtes kehtib (x), kui keegi x tapab teise inimese K , siis tuleb O teda x karistada kuue- kuni viieteistaastase vangistusega T . Selle võib formaliseerida järgmiselt:

$$(20) (x)(Kx \rightarrow OTx)$$

Piibli tapmiskeeld tähendab, et keegi x ei tohi F tappa (teist inimest) E . Selle võib formaliseerida järgmiselt:

$$(21) FxE$$

Nagu näha, on neil normidel nii erinev tähendus kui ka erinev kehtimisalus. Viimane tingib selle, et karistusseadustiku § 113 on õiguslikult kehtiv norm ehk õigusnorm. Piibli tapmiskeeld ei ole õigusnorm, vaid ühe moraalkoodeksi norm.

Lõpetuseks võib kindlalt väita üht asja: normi struktuur on üks õigusteaduse salalaeka võtmetest. Nii normide rakendamisel kui ka nende tekstide sõnastamisel tuleb kasuks nende struktuuri mõistmine. Kindlasti on formaalsel analüüsil omad piirid: ta aitab esile tuua vaid probleemi lihtsamaid aspekte. Kuid nende teadvustamise kaudu suudame paremini aduda ka keerulisemaid.

¹ Artikkel on 14. detsembril 2009 Justiitsministeeriumis õiguskeele päeval peetud ettekande täiendatud versioon. Autor tänab dots Enn Kasakut varasemale tekstiredaktsioonile tehtud konstruktiivsete märkuste eest. Vastutus võimalike vigade eest lasub siiski ainult autoril. Uurimuse tegi võimalikuks stažeerimine Karlshues Saksa Liidukonstitutsioonikohtu juures 2009. aastal Euroopa Liidu personaliarendusmeetme raames.

² Teine Moosese raamat 20:1–16.

³ Vrd **A. Ross**. Directives and Norms. 1968, lk 69.

⁴ Käesolev artikkel ei pretendeeri siiski ammandavale ülevaatele nimetatud autorite seisukohtadest. Samuti ei ole vist kunagi üleaarne rõhutada, et järgnev käsitlus peegeldab autori arusaamu asjast.

⁵ Vrd **B. Rütters**. Rechtstheorie. 3. tr, 2007, äären 94.

⁶ **J. Austin**. The Province of Jurisprudence Determined (1832). 1954, lk 13: „Every law or rule ... is a command.“; lk 14: „A command is distinguished from other significations of desire, not by the style in which the desire is signified, but by the power and the purpose of the party commanding to inflict an evil or pain in case the desire be disregarded.“

⁷ Termin *peanduma* võttis saksakeelse termini *sollen* ja ingliskeelse *ought* vastena eesti teaduskeeles neologismina kasutusele Ilmar Tammelo 1943. aastal valminud uurimuses „Õigusnorm ja ta struktuur“ ligikaudse sisuga 'pidama mitte looduslikust, vaid vaimsest sunnist tingituna' (sks *sollen*). Vt **I. Tammelo**. Varased tööd (1939–1943), välja andnud D. A. Loeber, 1993, lk 122, 125 viide 6.

⁸ **F. Somló**. Juristische Grundlehre (1917). 2. tr, 1927, lk 56: „Das Wort Norm hat nämlich, ähnlich wie seine Synonyma Regel und Gesetz, eine Seins und eine Sollensbedeutung. Norm im ersten Sinn ist das gewöhnlich Geschehende, im zweiten das Geschehensollende.“

⁹ **G. Radbruch**. Rechtsphilosophie (1932), tsiteeritud: Studienausgabe, 2. tr, väljaandjad R. Dreier ja S. Paulson, 2003, lk 45 jj: „Die Norm ist eine Nichtwirklichkeit, die verwirklicht sein will“.

¹⁰ **K. Olivecrona**. Law as Fact. 1939, lk 42: „The rules of law as „independent imperatives““; lk 43: „They function independently of any person who commands“.

¹¹ **H. Kelsen**. Reine Rechtslehre. 2. tr, 1961, lk 5: „Norm ist der Sinn eines Aktes, mit dem ein Verhalten geboten oder erlaubt, insbesondere ermächtigt wird.“

¹² **G. H. v. Wright**. Norm and Action. 1963, lk 100: „every norm is to the effect that something ought to or may or must not be or be done.“

¹³ **R. Alexy**. Theorie der Grundrechte. 1984, lk 43: „Eine Norm ist damit die Bedeutung eines Normsatzes.“

¹⁴ **O. Weinberger**. Rechtslogik. 2. tr, 1989, lk 55: „Der Normsatz ist der sprachliche Ausdruck der Norm, die Norm die Bedeutung des Normsatzes“.

¹⁵ Sõna pärineb vanakreeka verbist *dein* – pidama, peanduma; mille kohaselt võiks tähendada *déontos* – see, mis on vajalik. Deontiline on see, mis peandub olema. Ontiline on seevastu see, mis on. Ontoloogia ehk ontika mõiste pärineb kreeka sõnast *einai* – olema. Vrd **K. F. Röhl**. Allgemeine Rechtslehre. 2.tr, 2001, lk 66. Deontika mõiste eestikeelse kasutuse kohta vt nt **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 120.

¹⁶ The Collected Works of Jeremy Bentham: Deontology. toimetaja A. Goldworth, 1983. Vrd. **H. L. A. Hart**. Essays on Bentham. 1982, lk 114.

¹⁷ **G. H. v. Wright**. Deontic logic, Mind. 1951, lk 1 jj. Eesti keeles on ilmunud pealkirja all „Deontiline loogika“ hilisem versioon sellest artiklist: **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 59 jj.

¹⁸ **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 64.

¹⁹ **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 83 jj.

²⁰ **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 120.

²¹ Reduksiooniteesist von Wright hiljem taganeb, vrd **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 139. Vt allpool viidet interdefineeritavusteesi kohta.

²² Vt negatsiooni kohta paljude asemel **F. v. Kutschera, A. Breitkopf**. Einführung in die moderne Logik. 7. tr, 2000, lk 21 jj.

²³ Ruudu kui sellise kohta vt **G. Frege**. Begriffsschrift (1879), lk 24. Deontilise ruudu kohta vt **C. H. Greenstein**. Dictionary of Logical Terms and Symbols. 1978, lk 55; **R. Alexy**. Theorie der Grundrechte (1984), lk 184 jj; vrd eesti keeles **A. Aarnio**. Õiguse tõlgendamise teooria. 1996, lk 62. Deontilist ruutu on ka kritiseeritud, vt nt: **P. Holländer, V. Knapp**. Zur Problematik des logischen Quadrats in der deontischen Logik – Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 77/1991, lk 396 jj, 401 jj. Kohati on pakutud ruudu asemel kuusnurka: **G. Achenwall**. Prolegomena Iuris Naturalis. 3. tr, Göttingen 1767, § 26; **G. Kalinowski**. La logique des normes. 1971, lk 107 jj, 119 jj; **H. Lenk**. Konträrbeziehungen und Operatorenbeziehungen im deontologischen Sechseck. – H. Lenk (väljaandja). Normenlogik. 1974, lk 198 jj; **J. Hruschka, J. C. Joerden**. Supererogation: Vom deontologischen Sechseck zum deontologischen Zehneck. – Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 73/1987, lk 104–120; **J. Hruschka**. Das deontologische Sechseck in der Jurisprudenz. – R. Krause, W. Veelken, K. Vieweg (väljaandjad). Recht der Wirtschaft und der Arbeit in Europa, Gedächtnisschrift für Wolfgang Blomeyer. Berlin 2004, lk 775–778.

²⁴ OE ja $O \rightarrow E$ (FE) suhe on kontraarne (vastupidine), st et nad ei saa loogiliselt koos eksisteerida, kuid ühe eitusest ei saa tuletada teist. OE ja $\neg OE$ ($P \rightarrow E$) ning $O \rightarrow E$ (FE) ja $\neg O \rightarrow E$ (PE) suhe on kontradiktorne (vasturääkiv), st et ühest eitusest saab tuletada teise. OE ja $\neg O \rightarrow E$ (PE) ning $O \rightarrow E$ (FE) ja $\neg OE$ ($P \rightarrow E$) suhe on subalterne, st et teine (alluv), on esimesest (allutavast), tuletatav. $\neg O \rightarrow E$ (PE) ja $\neg OE$ ($P \rightarrow E$) suhe on subkontraarne (osavastupidine), st et need normid on üksteisega ühildatavad. Vrd **R. Alexy**. Theorie der Grundrechte (1984), lk 184, viide 90.

²⁵ **G. Simmel**. Einleitung in die Moralwissenschaft (1892), lk 8; **H. Kelsen**. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre (1911), lk 7 jj; **H. Kelsen**. Allgemeine Theorie der Normen (1979), lk 2.

²⁶ Nende kahe erisuse kohta vt **G. H. V. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 125, 137 jj.

²⁷ See, et tegu on omamoodi kehtimiskorraldusega, pole antud kontekstis oluline.

²⁸ Vrd **R. Alexy**. Theorie der Grundrechte. (1984), lk 183 jj; **H.-J. Koch, H. Rüßmann**. Juristische Begründungslehre. 1982, lk 43 jj; **K. F. Röhl**. Allgemeine Rechtslehre. 2. tr, 2001, lk 170; **J.-R. Sieckmann**. Regelmodelle und Prinzipienmodelle des Rechtssystems. 1990, lk 36. See tees on vaieldav. G. H. v. Wright toetas esialgu interdefineeritavusteesi. Vrd Filosoofia, loogika ja normid, lk 62. Hiljem asus ta seisukohale, et alusmõisted on nii O kui P . Vrd samas, lk 138 jj. Vt ka erinevatest vaatenurkadest lähtuvaid kriitikaid reduktsiooni- ja interdefineeritavusteesi aadressil nt: **J. Hintikka**. Some Main Problems of Deontic Logic. – R. Hilpinen (väljaandja). Deontic Logic. 1971, lk 62 jj; **J.-J. C. Meyer**. A different approach to deontic logic. Notre – Dame Journal of Formal Logic. 29/1987, lk 109 jj.

²⁹ Definiitsiooni jaoks kasutatakse bikonditsionaali ehk ekvivalentorit $\leftrightarrow$ ('alati siis, kui') koos lisandiga *def*, s.t $\leftrightarrow_{def}$.

³⁰ G. H. v. Wright kasutas esialgu põhioperaatorina luba P . Vrd **G. H. v. Wright**. Filosoofia, loogika ja normid. Lk 62. Hiljem asendas ta selle peandumisoperaatoriga O . Vrd samas, lk 138 jj.

³¹ **H. Kelsen**. General Theory of Law and State (1945), lk 30. G. H. v. Wright kritiseerib seda kehtivuse mõistet kui loogilist viga viitega infiniitsele regressile, mille kohaselt eeldab ühe normi kehtivus teist normi, mille kehtivus eeldab omakorda kolmandat jne. (**G. H. v. Wright**. Norm and Action. 1963, lk 196 j.) Käesoleva kirjutise eesmärk ja maht ei võimalda seda probleemi lähemalt analüüsida. Normi põhistruktuuri mõistmiseks on oluline eristada normi ja tema kehtivust. Vrd **R. Alexy**. Theorie der Grundrechte (1984), lk 47 jj.

- ³² Mõistet „kehtetu“ kasutatakse eesti õiguskeeles tavapäraselt nende normide suhtes, mis enam ei kehti.
- ³³ **G. Radbruch.** Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig 1914, lk 158 jj.
- ³⁴ Vrd paljude asemel **R. Alexy.** Begriff und Geltung des Rechts. 2. tr, 2002, lk 139 jj.
- ³⁵ RKHKm 07.05.2003, 3-3-1-31-03, p 15: „Kollegium leiab, et üld- ja üksikaktide vahel ei ole selget piiri. Õigusnormi konkreetne ja abstraktsus on suhtelised mõisted.“ Vrd nt RKPJKo 10.04.2002, 3-4-1-4-02, p 13.
- ³⁶ **A.-T. Kliimann.** Õiguskord. 1939, lk 232.
- ³⁷ **G. H. v. Wright.** Filosoofia, loogika ja normid. 2001, lk 135 jj. G. H. v. Wright kasutab tähistust: $p \rightarrow Oq$. Huvitaval kombel on ammu enne v. Wrighti seda sõnades kirjeldanud A.- T. Kliimann, refereerides seejuures Kelsenit ja kasutades väljendit *kui p, siis olgu q*. Vt **A.-T. Kliimann.** Õiguskord. 1939, lk 30.
- ³⁸ Vrd **H.-J. Koch, H. Rüßmann.** Juristische Begründungslehre. 1982, lk 47.
- ³⁹ Vrd **R. Alexy.** Theorie der Grundrechte (1984), lk 273 jj.
- ⁴⁰ Konditsionaal on materiaalne implikatsioon.
- ⁴¹ Vrd **H.-J. Koch, H. Rüßmann.** Juristische Begründungslehre. 1982, lk 19.
- ⁴² Vt konjunktsiooni kohta paljude asemel **F. v. Kutschera, A. Breitung.** Einführung in die moderne Logik. 7. tr, 2000, lk 22 jj.
- ⁴³ Koosseisu tunnused ei pea sugugi esinema alati kumulatiivselt, vaid võivad esineda ka disjunktiivselt. Kuna aga disjunktsiooni on De Morgani seaduste järgi loogiliselt võimalik esitada ka konjunktsiooni ja negaatori abil, siis piisab käesoleva kirjutise eesmärgi seisukohalt esitatust.
- ⁴⁴ Ainult isikutele suunatud normid on mõistlikud. Mitteisikutele adresseeritud norme võib küll ette kujutada, kuid need oleksid mõttetu. Võtkem nt lause „Autod ei tohi õnnetuse korral inimest vigastada.“ Kui tõlgendada seda lauset nii, et sellest tuleneb autodele adresseeritud norm, siis oleks seda normi küll võimalik formaliseerida (nt kui tähistada autosid muutujaga z , siis saaks selle normi formaliseerida OzE), kuid see oleks mõttetu.
- ⁴⁵ Vt selle vaheteo kohta **A. Ross.** Directives and Norms. 1968, lk 106 jj; **R. Alexy.** Theorie der Grundrechte (1984), lk 73, viide 11. Kangekaelselt püsib erialases teaduslikus ja õppekirjanduses dihhotoomia üksik ja üldine või individuaalne ja generaalne. Vrd **H. Kelsen.** Allgemeine Theorie der Normen. 1979, lk 6 jj, 228; **P. Koller.** Theorie des Rechts. 2. tr, 1997, lk 76 jj; **K. F. Röhl.** Allgemeine Rechtslehre. 2. tr, 2001, lk 107, 176jj; **O. Weinberger.** Norm und Institution. 1988, lk 55. Õiguskeeles on soovitatav vastandada mõistele *üldine* ehk *generaalne* mõistet *eriline* ehk *spetsiaalne*. Vt **R. M. Hare.** Freedom and Reason. 1962, lk 39 jj; **R. Alexy,** samas.
- ⁴⁶ Vrd **A. Ross.** Directives and Norms. 1968, lk 109; **H.-J. Koch, H. Rüßmann.** Juristische Begründungslehre. 1982, lk 81 jj. Ross nimetab seda adreassaatide suletud klassiks (*closed class*). Kõik suletud klassi normiadreassaadid on kindlaks määratavad ega saa loogiliselt ajas varieeruda. (**A. Ross.** Directives and Norms. Lk 109 jj.) Peter Kolleri järgi on individuaalnorm norm, mis on suunatud kindlatele, st konkreetsetele isikutele. Määrav on, et need isikud oleksid kas nimeliselt nimetatud või sellisel moel kirjeldatud, et seda saaks nimega asendada, vt **P. Koller.** Theorie des Rechts. 2.tr, 1997, lk 69.
- ⁴⁷ Seejuures tuleb tähele panna, et nimi üksi ei pruugi olla piisav individualiseerimiskriteerium, sest mitmel isikul võib olla sama nimi. (**A. Ross.** Directives and Norms, 1968, lk 109.)
- ⁴⁸ Predikaatloogikas on kasutusel terminid *indiviidmuutuja* ja *indiviidkonstant*. Kuna normid, kohustused ja õigused on alati suunatud isikutele, kes võivad olla nii füüsilised kui juriidilised, mitte üksnes indiviidid, on soovitatav õigusnormidest rääkides kasutada termineid *isikumuutuja* ja *isikukonstant*. Vrd **P. Koller.** Theorie des Rechts. 2. tr, 1997, lk 70 jj.
- ⁴⁹ Kuna vahetegu *konkreetse* ja *abstraktse* vahel ei ole klassifitseeriv, vaid kvalifitseeriv, siis võib esineda eksplitsiitselt individuaalsete normide ja implitsiitselt individuaalsete normide eristamisel ebaselgust. Kui seejuures adreassaatide ring loogiliselt ajas varieeruda ei saa, tuleb selliseid norme kahtluse korral käsitleda *implitsiitselt individuaalsete* normidena.
- ⁵⁰ Alf Ross osutab sellele, et olemas võib olla ka *avatud adreassaatide klass*. (**A. Ross.** Directives and Norms. 1968, lk 110.) Selle järgi saab jaotada universaalnormid laiemas tähenduses universaalnormideks kitsamas tähenduses ja avatud adreassaatide klassiga normideks. Avatud adreassaatide klassiga normid on näiteks normid, mis on suunatud kõigile Eesti Vabariigi kodanikele, kõigile naistele või kõigile vanematele. Kuna – nagu Ross ise tõdeb – nende kahe normiliigi piiritlemine pole üheselt võimalik, siis hõlmab siinkohal mõiste *universaalnorm* nii universaalnormid kitsamas mõttes kui ka *avatud adreassaatide klassiga* normid.
- ⁵¹ Vrd **P. Koller.** Theorie des Rechts. 2. tr, 1997, lk 70 jj.
- ⁵² Samuti ei pruugi eelnev olla üksüheselt ülekantav praktikasse. Siiski tuleks silmas pidada, et küsimus, kas kehtestada üks norm abstraktsemalt sõnastatud ja laiemale adreassaatide ringile suunatud normina või hoopis konkreetsemalt sõnastatud individuaalnormina, on paljuski normiandja otstarbekusest lähtuv otsus, mitte niivõrd õiguslik küsimus.
- ⁵³ Vrd **R. Alexy.** Theorie der juristischen Argumentation (1978), lk 274 jj; **R. Alexy.** Recht, Vernunft, Diskurs. 1995, lk 20 jj, 58 jj, 81.

⁵⁴ Selle vaheteo kohta vt **R. Alexy**. Theorie der juristischen Argumentation (1978), lk 273 jj, 283 jj; **R. Alexy**. Recht, Vernunft, Diskurs. 1995, lk 17 jj.

⁵⁵ Süllogism on deduktsiooni vorm, mille puhul järeldus ehk konklusioon järeldub paratamatult kahest kategoorilisest eeldusest ehk premissist.

⁵⁶ Vrd **R. Alexy**. Theorie der juristischen Argumentation (1978), lk 274 jj; **R. Alexy**. Recht, Vernunft, Diskurs. 1995, lk 20 jj, 58 jj, 81.

⁵⁷ Osutan siinkohal, et see on vaid üks ja lihtsustatud kompleksne subsumptsiooni kujutamise viis. Keerukuselt järgmine aste esineb siis, kui üht koosseisu tunnust tuleb defineerida. See lisab süllogismile ühe tasandi. Vt nt ühe kompleksse kaasuse loogilist rekonstruktsiooni: **R. Alexy**. Recht, Vernunft, Diskurs. 1995, lk 29 jj.

⁵⁸ **G. Frege**. Der Gedanke: eine logische Untersuchung (1918). – **G. Frege**. Logische Untersuchungen. 3. tr, 1986, lk 43: „Mõtted ei ole välisilma esemed ega ettekujutused. Tuleb tunnustada kolmanda riigi olemasolu.“ (Die Gedanken sind weder Dinge der Außenwelt noch Vorstellungen. Ein drittes Reich muss anerkannt werden.)

⁵⁹ Vt nt **K. Popper**. Three Worlds (1978), kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/popper80.pdf>.